

Сучасні тенденції розвитку освіти у глобальному середовищі

Ірина Каленюк

Ректор Чернігівського державного інституту економіки і управління, доктор економічних наук, професор

У сучасному складному глобальному середовищі відбуваються процеси, які докорінно змінюють характер та динаміку економічних відносин і процесів. Глобалізація характеризує сучасний етап загального процесу інтернаціоналізації господарського життя, виникнення та розвитку зв'язків між національними господарствами, їх зближення та посилення взаємозалежності суб'єктів різних країн, який набуває глобального характеру та охоплює всі сфери суспільного життя. Цей процес об'єднує структурні елементи і суб'єкти світового господарства в єдине ціле та знаходить свій прояв у динамічному зростанні обсягів світової торгівлі, виході процесу виробництва за національні межі, інтенсифікації руху міжнародного капіталу тощо. Посилення загальної взаємозалежності та винесення на глобальний рівень багатьох важливих процесів змінює середовище та наповнює новим змістом усі структурні елементи економічної системи, у тому числі й такий важливий, як сфера освіти.

У цих нових умовах освіта також трансформується, набуває нового значення, змісту та форм організації. Одним з визначальних процесів сучасності, що потребує свого визначення, стає зростання ролі освіти у забезпеченні постіндустріальної парадигми суспільного розвитку. Цей процес відбувається в умовах посилення інтернаціоналізації та глобалізації, що справляє трансформуючий вплив на економічні умови та форми організації освітньої діяльності.

Проблеми розвитку освіти в умовах сучасної глобалізації активно досліджуються в сучасній західній та вітчизняній науковій літературі. Безпосередньо проблемам внеску освіти в економічне зростання країни присвячені праці Г.Беккера, Дж.Мінцера, Ф.Уелча та ін. В сучасних теоріях постіндустріального суспільства Дж. Нейсбіта, А.Тоффлера, Дж.Белла, А.Чухно всебічно розглядається роль освіти, яка вважається найважливішим фактором у новій парадигмі виробництва. В умовах інтернаціоналізації господарського життя зростає увага дослідників до проблем освіти, породжених надзвичайно швидким включенням її в ці процеси. Водночас, ці проблеми не знайшли глибокого і комплексного узагальнення у вітчизняній науковій літературі, що зумовлює актуальність дослідження особливостей розвитку вітчизняної системи освіти в умовах глобалізації. Лише в окремих важливих і ґрунтовних працях досліджуються окремі питання управління освітою на різних рівнях, модифікації механізму фінансування, функціонування ринку освітніх послуг в Україні. Потребують свого узагальнення та вивчення ті виклики, які пред'являє освіті сучасна глобалізація та колосальне зростання значення знань у розвитку суспільства.

Серед усього різноманіття сучасних тенденцій, на нашу думку, основними слід назвати такі:

— визначальна роль освіти у становленні економіки знань;

— диверсифікація джерел фінансування (від переважно державного фінансування до широкого спектра доходів та підвищення ефективності витрачання цих коштів);

— зміна вимог до змісту, методів та форм навчального процесу (компетентнісний підхід);

— інтернаціоналізація освіти (необхідність уніфікації освітнього контенту, визнання дипломів);

— зміна організаційних форм освітньої діяльності (концентрація, централізація, диверсифікація: паралельна освіта, мережеві університети);

— глобалізація ринку освітніх послуг (зростання чисельності іноземних студентів, транскордонної освіти).

Досвід найбільш успішних країн світу доводить, що в теперішньому глобалізованому та інформатизованому світі конкурентні переваги країни та її суб'єктів забезпечуються не стільки потужністю базових галузей економіки, скільки численними факторами, пов'язаними з якістю та активністю людських ресурсів. Виступаючи важливим інститутом формування кваліфікованих людських ресурсів, сфера освіти перетворюється на важливий плацдарм забезпечення міжнародної конкурентоспроможності кожної країни і,

крім того, — сама залучається до процесу інтернаціоналізації.

Зростання ролі людського фактора в сучасних умовах глобалізації та інтелектуалізації суспільного розвитку, загострення міжнародної конкуренції висувають нові вимоги до випускників системи освіти. Стрімка інтелектуалізація економіки визначила наступний етап розвитку суспільства як інформаційний, в якому найбільш цінним ресурсом виступає інформація та наукомісткі технології. Першою неодмінною умовою створення середовища для поширення і розвитку цих ресурсів стає наявність кваліфікованих кадрів, здатних продукувати та працювати з інформаційними ресурсами.

Виклики сучасного розвитку освіти знаходять прояв у необхідності зростання масштабів освіти, збільшенні освітнього терміну в трудовому житті працівника, зміні вимог щодо якісних характеристик людських ресурсів сучасного виробничого процесу, підвищенні значення та частки інтелектуальних функцій у процесі праці. За даними табл. 1 можна побачити, якою є очікувана тривалість освіти населення в різних країнах. У провідних країнах світу тривалість усіх рівнів освіти вже далека від звичного для нас терміну

Таблиця 1

ПОКАЗНИКИ ОЧІКУВАНОЇ ТРИВАЛОСТІ ОСВІТИ

Країни	Тривалість освіти (років)	Країни	Тривалість освіти (років)
Австралія	20,7	Польща	17,0
Великобританія	20,7	Італія	17,0
Швеція	20,3	Чехія	17,0
Фінляндія	20,0	Греція	16,9
Ісландія	19,7	США	16,9
Бельгія	19,6	Франція	16,8
Нова Зеландія	19,1	Швейцарія	16,8
Данія	19,0	Бразилія	16,7
Норвегія	18,4	Корея	16,6
Угорщина	17,6	Австрія	16,3
Нідерланди	17,4	Ізраїль	15,7
Німеччина	17,4	Словаччина	15,7
Ірландія	17,2	Росія	15,0
Іспанія	17,2	Чилі	15,0
Португалія	17,1	Люксембург	14,2

Джерело: [http:// www.oecd.org/](http://www.oecd.org/)

в 15 років (10 років середньої та 5 років вищої освіти).

За даними табл. 2 можна простежувати процес різкого зростання чисельності студентів ВНЗ в окремих країнах та у світі в цілому. За 6 років, з 1999 по 2005 роки, студентський контингент

в країнах динамічного розвитку (Китай, Індія, Туреччина, Бразилія, Мексика).

Інший цікавий показник — це частка населення віком 18–25 років, яка знаходиться в системі вищої освіти. Україна, як Росія та інші пострадянські країни демонструють високі зна-

Таблиця 2

ПОКАЗНИКИ ОХОПЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ВИЩОЮ ОСВІТОЮ

Країна	Чисельність студентів, тис. осіб		Брутто-коефіцієнт охоплення, %	
	1999	2005	1999	2005
Російська Федерація	...	9020	...	71
Україна	1737	2605	47	69
Туреччина	1465	2106	22	31
Естонія	49	68	51	66
Латвія	82	131	50	74
Литва	107	195	44	76
Єгипет	2447	2594	36	34
Китай	6366	23 361	6	22
Індонезія	...	3640	...	15
Японія	3941	4038	45	55
Філіппіни	2209	2403	29	28
Республіка Корея	2636	3210	66	91
Таїланд	1814	2339	32	43
Індія	...	11 777	...	11
Бразилія	2457	4275	14	24
Мексика	1838	2385	18	24
Франція	2012	2187	52	56
Італія	1797	2015	47	66
Великобританія	2081	2288	60	60
США	13 769	17 272	73	83
Усього	92 863	137 769	18	24
Країни з перехідною економікою	9272	14 208	41	56
Розвинені країни	36 365	43 411	55	66
Країни, що розвиваються	47 225	80 150	11	17

Джерело: [http:// www.oecd.org/](http://www.oecd.org/)

у світі зріс майже у півтора раза і сягнув 138 мільйонів осіб. Зростання чисельності студентів спостерігається в усіх країнах, але найбільшою мірою — у країнах з перехідною економікою та

чення цього показника: у нашій країні навчається 69 % цієї вікової групи, у Росії — 71 %. Вищими є показники тільки Республіки Кореї (91 %) та США (83 %).

Разом з тим у міжнародних порівняннях важливим є й інший показник — частка населення віком 25–64 роки, яка продовжує своє навчання. Цей показник є важливим в контексті поширення сучасної актуальної тенденції пожиттєвого навчання. За даними російського журналу «Економіка освіти», частка населення віком від 25 до 64 років, що навчається, у Росії становить 22,4 % та суттєво відстає від більшості європейських країн, включаючи Велику Британію (37,6 %), Німеччину (41,9 %), Італію (48,6 %), Францію (51 %), Чехію (28,7 %), Польщу (30 %), Латвію (46,2 %), Словаччину (59,5 %), Словенію (82 %) та ін.¹

Фінансування освіти державою залишається основним і пріоритетним джерелом. Разом

з тим, незважаючи на досить вагому увагу, що приділяється урядами передових країн цій сфері, існує певна межа можливостей (табл. 3). Саме тому загальною тенденцією еволюції фінансового механізму системи освіти виступає поступова диверсифікація джерел її фінансування на всіх рівнях.

У реальній практиці відбувається не просто розширення приватних джерел, а ускладнення механізму фінансування освіти, для якого властивим є конвергенція, зближення, набуття спільних рис між державним і приватним секторами, комбінування різних фінансових потоків для оплати навчання. Крім традиційних джерел (державних, приватних, коштів підприємств), розвиваються змішані та з'являються нові механізми оплати освітніх послуг (позики на навчання, ваучерна освіта та ін.), метою яких є поєднати різні механізми фінансування та надання освітніх послуг, ввести елементи конку-

¹ Кулагина Е.В. Специфика развития российской системы дополнительного профессионального образования // Экономика образования. – 2009. – № 6. – С. 26–40.

Таблиця 3

ДЕРЖАВНІ ВИДАТКИ НА ОСВІТУ У КРАЇНАХ СВІТУ

Країна	Державні видатки на освіту, % ВВП		Державні видатки на освіту, % усіх державних видатків	
	1999	2005	1999	2005
Ліван	2,0	2,7	10	11
Саудівська Аравія	7,0	6,7	26	28
Беларусь	6,0	6,0	...	11
Латвія	5,8	5,3	...	15
Росія	...	3,6	...	13
Туреччина	4,0	3,8
Україна	3,7	6,5	14	19
Австралія	5,1	4,9
Китай	1,9	...	13	...
Нова Зеландія	7,3	7,0	...	21
Республіка Корея	3,8	4,6	13	15
Австрія	6,4	5,5	12	11
Данія	8,2	8,6	15	15
Фінляндія	6,3	6,6	12	13
Ісландія	...	8,3	...	17
Ізраїль	7,5	7,1	14	14
Норвегія	7,2	7,7	16	14
Швеція	7,5	7,3	14	13
Великобританія	4,6	5,4	11	13
США	5,0	5,6	15	...
Весь світ	4,5	4,9	...	14
Країни з перехідною економікою	3,7	3,6	...	18
Розвинені країни	5,0	5,5	11	13
Країни, що розвиваються	4,4	4,7

Джерело: [http:// www.oecd.org/](http://www.oecd.org/)

ренції та відповідальності за якість наданої освіти. Розширення кола доходів ВНЗ від наукової, інноваційної діяльності означає, що розвиваються й ускладнюються їх підприємницькі функції. Вагомим фінансовим джерелом ВНЗ стають зовнішні ресурси: гранти міжнародних організацій та фондів, закордонних університетів та ін.

Зростання студентського контингенту поруч із загостренням конкуренції у сфері освітньої діяльності має наслідком диверсифікацію її форм організації: поява величезних кампусів, з поширенням ІКТ розвивається дистанційна освіта, міжнародні спільні освітянські та наукові проекти, спільні навчальні заклади, можливість одночасного отримання дипломів вищих навчальних закладів різних країн. Так звані мережеві університети створюються завдяки науковій співпраці інтелектуальної еліти різних країн: наукові товариства вчених різних країн не мають чітко визначеної територіальної організації, вони збираються на тематичні конференції, конгреси, зустрічі проводять в дорогих готелях, фінансуються за рахунок грантів або контрактів. Вже давно відомою є практика «літніх» університетів, які працюють на межі науки, освіти та відпочинку.

Загальний процес інтернаціоналізації освіти знаходить прояв в таких сучасних тенденціях. Перша — це так би мовити уніфікація освітнього контенту в міжнародному масштабі, зумовлена об'єктивними потребами світового ринку праці. Друга тенденція полягає у зростаючій інтернаціоналізації самої освітньої діяльності, появі інтернаціональних форм організації та фінансування освіти. Посилення необхідності вирішення проблем стандартизації освіти зумовлена важливістю забезпечення і підвищення якості освітніх послуг в умовах зростаючої відкритості економік країн, все більш вільного руху людей, капіталів і товарів між країнами. В останні десятиліття ХХ сторіччя в багатьох країнах світу відбуваються інтеграційні процеси у сфері освіти. Це зумовлено, перш за все тим, що національна система освіти будь-якої країни повинна орієнтуватися не просто на підготовку кваліфікованих кадрів для розвитку своєї економіки, а на підготовку кадрів, які поряд з цією важливою метою також забезпечуватимуть конкурентоспроможність її економіки в сучасному глобальному середовищі.

Поряд з цим, все більше втрачається суто національна обмеженість освітнього процесу, оскільки система освіти повинна випускати фахівців, які мають бути готові працювати не тільки в своїй країні, а водночас і відповідати вимогам світових ринків праці.

В останньому столітті процеси міграції робочої сили між країнами та континентами набули якіс-

но нових рис. Міграція стає глобальним процесом, в який все більше включаються висококваліфіковані працівники, в якому поширюється нелегальна міграція і поряд з цим удосконалюються форми та механізми міжнародного врегулювання численних проблем мігрантів. За даними Міжнародної організації з питань міграції, за межами країн свого походження зараз в світі проживає більше 190 млн осіб, що складає близько 3% населення Землі¹.

Зрозуміло, що збільшення чисельності людей, які шукають роботу на міжнародних ринках праці, об'єктивно виносить на міжнародний рівень необхідність вирішення численних проблем їх працевлаштування, соціального захисту, освіти та професійної підготовки.

Зростає потреба у формуванні єдиного освітнього простору, що зумовлена необхідністю вирішення проблем визнання дипломів та уніфікації освітніх стандартів та систем. Ми спостерігаємо це у сучасному Болонському процесі, який своїм історичним початком має підписання в 1999 році декларації, спрямованої на встановлення європейської зони вищої освіти та сприяння поширенню європейської моделі освіти у світовому масштабі. Отже, метою цього процесу виступає не просто уніфікація освітньої сфери в Європі задля полегшення проблеми визнання дипломів. Основною метою цього процесу виступає забезпечення міжнародної конкурентоспроможності європейської системи вищої освіти. «Життєздатність і ефективність будь-якої цивілізації зумовлені приналежністю, яку її культура має для інших країн. Тож необхідно мати певність, що європейська система вищої освіти набуває всесвітнього рівня притягання, котра відповідає нашим екстраординарним культурним і науковим традиціям» — зазначається в матеріалах Болонської конвенції². Ще більш рішуче висловлюється А.Шляйхер: «якщо Європа хоче зберегти свої конкурентні позиції на вершині глобального ланцюга створення доданої вартості, система освіти повинна бути більш гнучкою, більш ефективною і більш доступною для максимально широкого кола людей»³.

Зростаюча інтернаціоналізація освітньої діяльності зумовлена причинами як внутрішнього характеру (забезпечення потреб національної економіки у кваліфікованих кадрах), так і зовнішніми (необхідність забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світо-

¹ International Migration Outlook. — ILO, 2007 // <http://www.oecd.org/>.

² Болонська конвенція. Спільна заява європейських міністрів освіти, 18–19 червня 1999 р., м. Болонья.

³ Андреас Шляйхер. Економіка знань: чому освітнє — ключ к успіху Європи (пер. с англ. Е. Покатович) // Вопросы образования. — 2007. - №1. — С. 28-43 (с. 28).

вому середовищі). Проявом інтернаціоналізації стає розвиток світового ринку освітніх послуг (експорт та імпорт освітніх послуг, збільшення чисельності іноземних студентів), поява міжнародних форм організації освітньої діяльності (міжнародних спільних освітянських та наукових проєктів, спільних навчальних закладів, можливостей одночасного отримання дипломів вищих навчальних закладів різних країн), інтернаціоналізація фінансових ресурсів освіти: залучення зовнішніх джерел в освіту у вигляді коштів, грантів, кредитів міжнародних організацій, фондів та установ інших країн.

Фінансові надходження у сферу освіти із-за кордону здійснюються за спеціальними програмами, які впроваджуються міжнародними організаціями (ЮНЕСКО, Європейський Союз та ін.), іноземними суспільними та приватними благодійними фондами. У країнах, що розвиваються, часто найпершу роль у фінансуванні освіти відіграє зовнішня допомога, величина якої має враховуватися в загальних видатках.

Як уже зазначалося, першою характерною ознакою процесу інтернаціоналізації освіти виступає зростання чисельності іноземних студентів у світі в абсолютному та відносному виразі.

Таблиця 4

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У СВІТІ, ОСІБ

Показник	2000	2007	Індекс зростання (2000 = 100)
Усього у світі	1 818 265	3 021 106	159
У країнах ОЕСР	1 545 534	2 522 757	159

Джерело: Education at glance 2009://www.oecd.org/

Таблиця 5

ЧИСЕЛЬНІСТЬ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ДЕЯКИХ КРАЇНАХ СВІТУ ТА ЧАСТКА СВІТОВОГО РИНКУ (%), 2005

Країна	Чисельність іноземних студентів	Частка світового ринку
Австралія	177 034	6,5
Австрія	34 484	1,3
Бельгія	45 290	1,7
Канада	75 249	2,8
Франція	236 518	8,7
Німеччина	259 797	9,5
Італія	44 921	1,6
Японія	125 917	4,6
Нова Зеландія	69 390	2,5
Швеція	39 298	1,4
Швейцарія	36 827	1,4
Великобританія	318 399	11,7
США	590 167	21,6
Усього в країнах ОЕСР	2 296 016	84,2
Країни — не члени ОЕСР	429 980	15,8

Джерело: <http://www.oecd.org/>

Світовий ринок освітніх послуг надзвичайно динамічно розвивається. За даними табл. 4 можна побачити, що за 7 років, з 2000 по 2007 рік, чисельність іноземних студентів зросла на 160 відсотків. Це свідчить про розуміння країнами перспективності цієї ніші міжнародного ринку послуг, які поспішають зайняти на ньому чільне місце.

Серед країн — лідерів світового ринку освітніх послуг знаходяться: США, Велика Британія, Австралія, Німеччина та ін. Загалом частка країн ОЕСР у загальній чисельності іноземних студентів у світі перевищувала 84 відсотки у 2005 році (табл. 4 і 5), водночас динамічно зростає частка інших країн, на світовому ринку з'являються нові актори, які наполегливо про себе заявляють, обираючи активну стратегію експорту освітніх послуг. Серед цих країн — Китай, Індія, Мексика, Малайзія та ін.

Інтернаціоналізація освіти знаходить прояв не тільки у зростанні чисельності іноземних студентів. Поруч з активним заохоченням приїзду у свою країну студентів із-за кордону вищі навчальні заклади розширюють експансію на території інших країн. Зростання масштабів такої діяльності лежить в основі появи у 90-х роках ХХ століття та стрімкого зростання так званої «транскордонної освіти» (*transborder education*). Це явище вже не можна ігнорувати, тому що воно спирається на певні економічні механізми, пов'язано з фінансовими потоками, які стають досить вагомими.

В Україні у 2008 році 200 ВНЗ здійснювали підготовку 43 тис. іноземних студентів із 133 країн світу (на 3 тис. більше, ніж у 2007 році). Це дозволило отримати 80 млн доларів США до бюджету України, а також забезпечити роботою

4 тис. викладачів. Частка України становить приблизно 1,5 % світового ринку, це більше, ніж у Швеції та Швейцарії, порівняно з Бельгією та Італією. Тим не менше уявляється, що в нашій країні значно більший потенціал щодо можливостей прийому іноземних студентів до наших ВНЗ. Ще за радянських часів склалися традиції навчання таких студентів, методики їх мовної підготовки, адаптації до наших умов проживання та навчання. За сучасних умов суттєве збільшення їх контингенту можливе тільки на основі державної політики підтримки. Така політика має ґрунтуватися на чітко визначених пріоритетах: *по-перше*, передбачати певні привілеї ВНЗ, що можуть приймати іноземних студентів. Це може стосуватися полегшення процедури ліцензування (наприклад, не такі жорсткі вимоги до кадрового складу) або створення матеріальної бази для утримання і проживання (дозволити укладати угоди на проживання іноземців з недорогими готелями або приватними особами). *По-друге*, стимулювати розроблення курсів та відповідну підготовку викладачів для викладання англійською мовою, що особливо важливо в контексті полегшення адаптації студентів у нашому середовищі. *По-третьє*, необхідно визначитися з тими країнами, які потенційно можуть забезпечувати нас студентами, та цілеспрямовано працювати на ці країни.

Отже, для сучасної України надзвичайно важливою є проблема входження у світовий та європейський освітній простір. Прийняття правил єдиного соціально-економічного простору починається з дослідження тенденцій світового розвитку, усвідомлення вимог сучасної глобалізації та формування відповідної політики внутрішньої перебудови.